

Szócsné Gazda Enikő

POLGÁROSODÁS ÉS MODERNIZÁCIÓ ORBAISZÉKEN A KOVÁSZNAI FÜRDŐK PÉLDÁJA¹

A polgárosodáson összetett folyamatot szokott érteni a szakirodalom. Kósa László meghatározása szerint „valóban új minőséget tartalmazó szakaszról van szó. A szájhagyomány visszaszorul az írásbeliséggel szemben. Az irracionális szokások és hiedelmek ereje lanyhul. Lazul a társadalmi intézmények zárt-sága, a gazdaságok egy részének szakosodásával párhuzamosan megjelenik a kifejezetten piacra termelő, vállalkozni, sőt sok esetben kockáztatni is hajlandó gazda, vele együtt pedig a felhalmozó értékrend”.²

Amennyiben tágabb viszonylatban próbáljuk a székelyföldi polgárosodás irányvonalait és útvesztőit vizsgálni, akkor a következő ellentmondással szembesülünk: Székelyföld a Monarchián belül is az egyik legkevésbé iparosodott vidék volt, ahol a polgárosodásnak csupán külsősegei valósultak meg, mind az iparosodás, mind a vállalkozói szellem háttérben maradt. Ha viszont az archaikumok után kutatunk, Háromszéket mégsem lehet archaikus vonásokat tömegesen őrző, ún. reliktumterületnek tekinteni. A néprajzi szakirodalom ezt a vidéket Székelyföld lepolgárosodottabb csücskeként tartja számon.

Háromszéken belül az orbaiszéki terület egészen a 20. század közepéig nem rendelkezett várossal, így zártabb volt a polgáriás hatásokkal szemben. A 18–19. századi székely városok számbavételénél Sonkoly Gábor is legközelebb Kézdivásárhelyt említhette egy városiányos övezetben valódi központi szerep felé tendáló, iparos koncentráció tekintetében hatalmas haladást bizonyító településként.³ Orbaiszék központi településével, Kovásznával Pál Judit sem foglalkozhatott a székelyföldi 19. századi városiasodási folyamatokat vizsgáló könyvében, térségét sem vizsgálta, hiszen az elemzett időszakban még teljesen falusi vidéknek számított.⁴

A 19. század végén is még a magas gyermeklét-számnak, valamint az alacsony terméshozamnak köszönhetően a boldogulni vágyók inkább az ideiglenes vagy állandó, Magyarországra vagy Romániába, a 20. század elején Amerikába irányuló migrációval, semmint az itthon megvalósítható életmódváltással

kísérleteztek. A migráció egyrészt a túlnépesedés elleni védekezés egyik módja, másrészt a hatékony pénzkereseti módszerek egyik gyakorlati próbája lehetett.

Annak, hogy az orbaiszéki székelység nem szülőföldjén kereste elsősorban a boldogulást, több magyarázata van. A helyi mintákkal való szembeszegülés, az itthoni életmódváltási kísérletek már eleve rosszalló viszonyulásba ütköztek. A helyi közösség számára az volt a természetes, hogy a megélhetés alapja a *föld*, és aki nem a mezőgazdaságból akar megélni, az csak azért teszi azt, mert nincs elegendő birtoka, szántója, kaszálója. A mezőgazdaságra alapozott vagyonszerzési stratégiák viszont nem voltak a hegyvidéki gazdálkodás nehézségei miatt kellőképpen sikeresek. A székely közösségen belül a kooperáció csupán az egymás megsegítésében merült ki. A kaláka mint ajándékmunka szigorú visszaadási kötelezettséggel járt, tehát munkával kellett visszafizetni. A pénzorientált életformának nem volt Háromszéken hagyománya, ezért – mint idegen elemet – lenézték és bizalmatlanul fogadták.

Munkámban kísérletet teszek egy olyan faktor elemzésére, amely véleményem szerint jelentősen hozzájárult a terület polgárosodásához és modernizációjához. A Kovásznáról szóló tanulmányok jelentős többsége egyáltalán nem használt fel levéltári jellegű adatokat, és nagyon kevés információ látott eddig nyomdafestéket a település 20. század eleji történetéről, így nagyon fontosnak láttam e folyamatot levéltári információk segítségével is hitelesebben adatolni. Mivel elsősorban a 19. század végének és a 20. század első felének állapotát szerettem volna látni és láttatni, így az idősebb korosztály néhány tagját is kikérdeztem, mélyinterjúk segítségével. Ezzel a módszerrel még az 1930-as évek állapotairól is sikerült információkat gyűjteni. Adatközlőim védelme érdekében csupán nevük kezdőbetűit építettem be a jegyzetapparátusomba, valamennyi esetben jelezve, hogy férfiről vagy nőről van-e szó, és lejegyeztem születésük évét is. Igyekeztem olyan embereket kiválasztani, akik „bennszülöttek”, tehát a helységben születtek, így a változási folyamatokra rálátásuk volt.

¹ A tanulmány az MTA Határon Túli Magyar Ösztöndíjprogramjának támogatásával készült, melyet ezúton is köszönök.

² KÓSA László 1998, 45.

³ SONKOLY Gábor 2001, 252.

⁴ PÁL Judit 1999.

Amennyiben azokat az elemeket próbáljuk megtalálni, amelyek a környék polgáriasodás felé való elmozdulásában, modernizálódásában jelentős szerepet játszottak, mindenképpen szem előtt kell tartanunk a fürdők szerepét, mivel Kovásznát ez a természeti adottsága emelte ki a környezetéből. Az erdélyi fürdőkultúra fejlődése nemcsak a Habsburg-birodalom viszonylatában, de még a magyarországi fürdők történetéhez viszonyítva is késésben volt, és csupán a 19. század közepére indult el a fürdőhelyek kiépítésének nagyobb lendülete.⁵

A 19. század közepéről szóló forrásaink még kissé ironikusan szólnak Kovászna, a „nagy székely falu” és fürdője elmaradottságáról. Amint azt Kővári László egy 1847-es írásból idézte, „utczái s piacza a teremtés első napján köveztettek ki”, s bár Kővárinál már említésre kerülnek „a fürdő vendégek számára szánt épületek”-et is,⁶ a település nem lehetett berendezkedve a nagy arányú vendégfogadásra. A „legnagyobb székely”, vagyis Orbán Balázs sem talált még ragyogó állapotokat a kis fürdőhelyen, bár ő már fokozottan érezte, hogy a település gyors ívben indult meg a fejlődés útján: „Mint Orbai széknek főhelysége, postaállomás és nagyon látogatott heti és országos vásárokkal is bír, s mint ilyen arra van hivatva, hogy e fűszék városává fejlődjék ki, mely hivatása felé gyors léptekkel siet. Emelkedésére az itt mind nagyobb mérvet öltő kereskedelem mellett igen nagy befolyással vannak fürdői is, mert ezek teszik főleg nevezetessé Kovásznát.”⁷ A vidék fejlesztési stratégiájában az 1880-as évektől kezdett intenzívebbé válni a fürdőkre irányuló figyelem, ami hamarosan meg is indította ezek modernizálási folyamatát, központtá való kiépítését. Ennek mindenképpen jelentős lendületet adott az 1885-ös országos kiállítás, amely kiemelt szerepet szánt a gyógyvizek és fürdőhelyek feltérképezésének is. A kiállítás szervezőbizottságai közt külön szakbizottság foglalkozott az egészségügyi ágazattal, ennek megbízásából Dr. Chyzer Kornél Zemplén megyei főorvos összefoglaló füzetet állított össze a magyarországi gyógyhelyekről és ásványvizekről. Chyzer eléggé terjedelmesen foglalkozott Kovászna fürdőivel és gázömléseivel, de siralmas állapotokra utalt: „mindezen természeti kincsek kiaknázása igen kezdetleges, a források igen szerencsétlen birtokviszonyainál fogva. (...) Lakás mintegy 100 a fogadókban s a községekben kapható. Vendégszám átlag 450”. A kiállítás előkészítő és felmérő munkálatainak idején már létezett fürdőorvos Kovásznának, és a fürdők kezelése egy *fürdőbirtokosság* kezében volt.⁸ Vélhetően az országos kiállításon való

részvétel nagyban hozzájárult a fürdőre irányuló figyelem megerősödéséhez.

Amennyiben a 19. század végén megjelent kovásznai képeslapokat, fotókat próbáljuk áttekinteni, vizuális anyagunk tipikus rurális környezetet láttat. A szűkös, jellegzetesen falusias házakból álló központ nem jelzi, hogy széles turistatömegeket vonzó települést ismertetnek képeink. A képanyag a történelmi és társadalmi realitást láttatja. Székelyföld ekkorra meglehetősen leszakadt az ország fejlettebb területeitől. Fürdőinek állapota mindenképpen összehasonlíthatatlan volt a jelentősebb fürdőhelyek gazdasági helyzetével.

Az 1891-es esztendőben azonban a modernizálás tudatos jelei mutatkoztak. A fürdők koordinálása és a vendéglétszám fellendítése céljából alakult fürdőigazgatóság Potsa József főispán irányítása és elnöklete alatt megpróbálta a legfontosabb fejlesztési teendőket kijelölni és végrehajtásáról intézkedni. A fürdőigazgatóság olyan intenzív munkásságot fejtett ki, amely az egész környék fellendülését, modernizálódását vonta maga után. Megvalósításairól dióhéjban a marosvásárhelyi székhelyű Kereskedelmi- és Iparkamara is beszámolt, így beláthatunk abba, mit tekintett a 19. század végi ember fejlesztési prioritásnak. Az 1893-as iparkamarai jelentés a Mikes- és az Apor-telkeken kialakított *sétaterek* parkosításáról és rendezéséről, kiránduló- és pihenőhelyek megteremtéséről számolt be. „Az igazgatóság a Horgász kútnál lévő pincze helyiség fölé pavilont építtetett s így nem csak a pinczét védte meg a beomlástól, de egyúttal a fürdővendégeknek kirándulásoknál kényelmes pihenő helyet is létesített.”⁹

A város belterületén kialakított sétaterek már első lépésként is jelzik számunkra, hogy a fürdőigazgatóság kezdeményezése hatására Kovászna a 19. század végére kiemelkedett a szokványosan mezőgazdasági profilú és térrendezésű települések sorából. A helység területén belül kialakított terek tehát nem az agrár-munka helyszíneivé, hanem a sétálás, a kikapcsolódás, a pihenés színtereivé váltak. A településfejlesztési stratégia a lézengő idegenek jelenlétével számolt. Szükség is volt erre, mert ugyanez a jelentés kiemelte: „Az 1893-ik évben a fürdők nagyon látogatottak voltak és a fürdővendégek száma után ítélve a fürdő látogatottsága évről-évre növekedőben van”.¹⁰

A 19. század végi fürdő számára a vasútvonal kiépítése jelentette az első nagymérvű kihívást. A háromszéki szárnyvonal megnyitása egyik pillanatról a másikra turisták ezrei számára tette elérhetővé az addig elzárt kis fürdőtelepet. Gyanítható, hogy

⁵ MAGDÓ Eszter 2009, 29.

⁶ KŐVÁRI László 1853, 204.

⁷ ORBÁN Balázs 1868, VI, 149.

⁸ CHYZER Kornél, dr. 1885, 78–79.

⁹ *Kereskedelmi és Iparkamara jelentése* 1894, 152.

¹⁰ *Kereskedelmi és Iparkamara jelentése* 1894, 153.

a vasúti megközelíthetőség emelte a 20. század elejére Kovásznát a háromszéki viszonylatban addig nagyon keresett Előpatak elé, ekkortól indult meg a település gyorsuló fejlődése, fürdőtelepének intenzív kiépülése. Az 1899-ben megjelent millenniumi emlékkönyv még úgy vélte, hogy az üdülőhelység azért nem tudott világhírűvé válni, mivel a fürdő és a község nem vált külön, s így „a fürdő jelleg sem őrizhető meg tisztán, zavartalanul”.¹¹ Talán ezzel magyarázható, hogy a település kevésbé beépített, nagyobb szabad telkekkel rendelkező vajnafalvi részét próbálták a leginkább üdülőhellyé átformálni. A fürdőbizottság kiemelte a fürdőket a község gondviselése alól, és új épületeket emeltetett ezek számára. A Vajnafalván lévő két fontosabb és nagyobb fürdő közelében lévő üres telkeket felparcellázták, villasor építése céljából.¹² Az 1890-es évek fejlesztési stratégiájának igen fontos lépése volt a patak szabályozása. Ez a céltudatos lépés szükség-szerű volt, mivel a településen áthaladó, rendkívül gyors folyású Kovászna pataka évente vízzel árasztotta el az egész faluközpontot és Alszeget, hordaléka, iszapja hosszú időn át sártengerré formálta a település centrális részét.

A 19. század végén intenzívebbé váló központ-építési munkálatok a fürdők konkrét modernizálását és több fürdő beindítását eredményezték, ez is jelzi, hogy a település lakosságában a külső átalakítások belső változásokat idéztek elő. A beinduló turizmus hatására számos fürdő keletkezett, ezt mind forrásaink, mind pedig a településről kiválasztott, idősebb rendű beszélgetőrsaink megerősítették.

Kovászna legnagyobb hírű fürdője a *Pokolsár* volt. A késővulkáni működésű, iszapos gyógyvizet az erre vonatkozó szakirodalom szerint már 1567-ben fürdőzési célokra használták.¹³ Bizonyára hosszabb időn keresztül ez lehetett a település egyetlen jelentős fürdője, ezzel magyarázható, hogy Kővári László is még csupán ezt említette meg. 1847-ben 3 négyszögöl területű volt e fürdő, „melyet ugyan a mi szemünk sárnak éppen nem talál, de igen olyan kénes kigőzölgésűnek, hogy a szélén padokon ülve is néha alig állhatják ki beteget”.¹⁴ Néhány esztendővel később ugyancsak ő azt hangsúlyozta, hogy ez a fürdő egy közönséges „fortyogó, mely hamuszín vizét morajjal hánnya fel s nyeli vissza”.¹⁵ Hogy a század közepén a Pokolsár még eléggé elhanyagolt volt, azt abból is lemérhetjük, hogy Kővári inkább a víz furcsa színéről és ízéről, babonás felhasználásáról szólt, de korántsem szánt akkora teret neki, mint Borszék, Előpatak,

Tusnád, Kiruj vagy Szováta fürdői ismertetésének. Igaz, meg is jegyezte, hogy „keresik még a többek között a Kovásznait, Homorodit sat. de ezekről valamint több apróbb fürdőinkről is hiteles adataink nincsenek”.¹⁶

A Pokolsár gyógyító erejének üzleti célú kihasználása a 19. század végén kezdődött el, és e koncepció alapján indult el a fürdőhely tudatos kiépítése. Ebben a fejlesztési irányban elsősorban a vármegye vezetőségének a hatását kell kihangsúlyoznunk. Pótsa József, Háromszék főispánja, a fürdőbizottság elnöke felmérte azt, hogy a megye rendkívül szegény középületekben, fejlett és korszerű hivatali székelyekben, turisztikai célpontokban. A fürdőt előbb sövényvel, majd kerttel vették körül. Az 1880-as évek végén a fürdőépület megépítését, ezáltal pedig a fürdő intenzív fejlesztését tűzték ki célként. Az ingatag talajra nehéz volt kikísérletezni az alapozást, először cölöpök beverésével próbálkoztak, ám azokat nagy morajlással lökte ki magából a föld.¹⁷ A háborgó iszapvulkán megfékezésére a lakosság szekerekkel hordta a követ meg gallyat, majd 1890-ben elkészült a csekély alapozású, gerendavázás épület, amely deszkázott tornyával már messziről magára vonta a településre érkező idegenek tekintetét. A 20. század 30-as éveiben *belül fával vót, deszkával békerítve a strand, a Pokolsár strand, s deszka járda körbe kereken, s fából, deszkából kabinok... rendes fődött kabinok, ötözni, vetközni*.¹⁸ A fürdőzők ellátása céljából a század első felében cukrászdát is működtettek a Pokolsár fürdő mellett. A 40-es években, a visszatérő Erdély természeti kincseinek számbavételénél a Pokolsár fürdőről már csupán múlt időben emlékeztek meg, ez jelzi azt, hogy vizét ekkor már nem használták fürdősi célokra. Eltűnését azzal magyarázták, hogy az utolsó erupció nyomán a forrás ereit nagy kövekkel eltömték, így csupán néhány négyzetméternyi területre szorítva vissza a háborgó, vulkáni eredetű iszapos, szénsavas medencét.¹⁹ A fürdő területének drasztikus csökkenésével olyan erőssé vált a gáz kiáramlása, hogy életveszélyessé vált a háborgó iszapfürdő megközelítése.

Az országos kiállítás fürdőügyi felelőse, Chyzer Kornél 1885-ben kiemelte, hogy a „Pokolsáron kívül van itt több udvarban meleg kádfürdő, hol a vasas vizet czélszerűtlenül melegítve szolgáltatják”.²⁰ Ezek az elegáns fürdők nagyrészt Vajnafalvában voltak, magánkézen. S bár a fürdőzési viszonyokat siralmasnak tartották a 19. századi szerzők, mégis ezekben a magánbefektetésekben kell látnunk Orbaiszéken

¹¹ GYÁRFÁS Győző 1899, 240–241.

¹² Uo., 241.

¹³ ZEPECZANER Jenő 2009, 37.

¹⁴ KŐVÁRI László 1847, 55.

¹⁵ KŐVÁRI László 1853, 204.

¹⁶ KŐVÁRI László 1847, 55.

¹⁷ GYÁRFÁS Győző 1899, 243.

¹⁸ P. G., férfi, sz. 1922.

¹⁹ KÁDÁR László 1941, 22.

²⁰ CHYZER Kornél 1885, 79.

a helyi polgárosodás gyökereit. A település társadalmi-gazdasági háttéréből adódóan ezek a gyógyfürdők még első körben a nemesi réteg kezében voltak, mivel nekik volt a fürdők kiépítésére fordítható tőkéjük. Míg a Pokolsár fürdő a település tulajdonában és gondviselésében volt, így nem teremtette meg egyetlen családnak sem az egyéni-családi boldogulás alapjait, a kisebb kádfürdők a természeti adottságok kielézési igényének megjelenéséről szóltak.

A 19. század végén az elegánsabbnak számító vajnafalvi *Mikes-fürdő*ről emlékeztek meg leginkább az írott forrásaink. Ennek már elnevezése is mutatja, hogy a telek, amelyen a Mikes-forrás vasas savanyú vize bugyborékol, valamikor a Mikes grófok birtokában volt. Amint azt Vajna Mihály feljegyzéseiből megtudhatjuk, a 19. század második felében nagyobb mérvű bővítést próbáltak megvalósítani e fürdő környezetében, amelyet a szomszédos Vajna-féle nemesi telek megvásárlásával, parkosításával, illetve a zenészek számára megtervezett zenepavilon kiépítésével értek el.²¹ A fürdő az 1890-es években jutott a kovásznai fürdőbirtokosság gondviselése alá. Legbőségebb leírása a millenniumi emlékkönyvben található: „A telek egy beültetett, parkszerű, csinos kis kert. A vasas medence-fürdő mellé, mely két tükörré van osztva, a szintén újból épített melegfürdő csatlakozik”.²² Vajna Mihály „deszkafallal kerített hideg fürdő”-nek nevezte, amelyben a nők és a férfiak meghatározott időben, külön fürödtek, mivel a medence nem volt ketté osztva. Bizonyára szimmetrikus felépítése miatt emlékeznek még ma is úgy erre a fürdőre a kovásznaiak, mint amely *tükörfürdő* volt.²³ Kedveltségét nem pusztán a szép környezetének, a fürdő körüli parkosításnak köszönhette, hanem annak is, hogy közvetlenül mellette volt a *Cifra kút*, vagyis egy jelentős gyógyhatású ivóborvíz. Bár az 1885-ös országos kiállítást előkészítő felmérés név szerint még nem említette a Mikes-fürdő meglétét, a vajnafalvi „czifravíz”-nek szentelt nagyobb teret, megjegyezve, hogy „Ez itt a főkút, mellette egy kis séta. Vize vasas savanyuvíz”.²⁴ Ez is azt jelzi, hogy nagyobb mérvű kiépítése a századvégen történhetett meg.

Az Apor-telek szomszédságában, a bőségesen fakadó források vizének kihasználására több apró fürdő keletkezett, amelyeknek ma már emlékét is alig őrzik a helybeliek. Ezek mind magánkézben voltak, és igen korán megszűntek. Ezek közül az egyik fürdő, amint azt Vajna Mihály 1930-as években keletkezett tudósításából ismerjük, a *Mész-patak partján* volt.

„Oldalait deszkafalazták s két vetkezőkabint is hevenyésztek. 10–12 °C hőmérsékletű szénsavas, vasas, különféle sókat (legtöbb konyhasót) tartalmazó vize majdnem földszintig emelkedett.”²⁵

Szintén a vajnafalvi részen, a Mész-patak közelében említik a *Kónya-fürdőt*.²⁶ Sajnos eddig semmilyen levéltári dokumentum nem került elő ezekről az apró vajnafalvi fürdőről, és bővebb információk hiányában még az is elképzelhető, hogy különböző néven ugyanazt a fürdőt említik a különböző leírások. A Mész-patak közelében lévő fürdőt a mai legidősebb generáció sem érte már, viszont emlékeztek a medencéjére, amely a 30-as években már csupán esővízzel teli tócsa volt.

A családi vállalkozásokként működő, tehát témánk szempontjából legérdekesebb fürdőről a 20. századból vannak adataink, azoktól az emberektől, akik családi emlékezet vagy személyes élmények alapján fel tudják ezek múltját idézni.

Legtöbben a *Veres Tamás fürdőjét* emlegetik, amely a híres gázfürdők (mofetták) közelében, a Petőfi utca aljában helyezkedett el. A levéltári források szerint 1934-ben kapott működési engedélyt,²⁷ ez volt az egyik legintenzívebben látogatott fürdője Kovásznának. Bár ismert számunkra az 1934-es évszám, úgy tűnik, hogy ez az év csupán egy „román világbe” megújított engedélynek az éve, a fürdő közelében lakó idős emberek régebbinek, az első világháború körül keletkezettnek tudják ezt a fürdőt. Az idősebb generáció még jól emlékszik ennek helyére és berendezésére: *7–8 kád vót, s olyan kádak voltak abba az időbe... süllyesztettek. Úgy értem, gödör vót cementből csinálva, lépcső lejárni. (...) A borvíz is ott vót a telken, most rea van építve a kazánház. Az a kazánház (a Hephaistos szállóé) arra a helyre van építve. (...) S olyan vörös vót a vízük, hogy mint a rozsdá, olyan színe vót a víznek. A lepedők olyanok vótak, hogy soha nem vótak fehérek, mint ez a csempékályha ne, soha nem fehéredtek meg, annyira rozsdás vót a víz. De jó vót, hogy mondják, gyógyító hatása vót. (...) Hát a reumát, főleg a reumát (gyógyította).*²⁸ A fürdő közelében lakók úgy tudják, Veress Tamás, Lina és Zsuzsa az özvegy édesanyjuktól örökölték, és az államosításig használhatták azt. A 30-as években a vizét kazánnal melegítették, tulajdonosai a nyári szezonban működtek. *Jaj, rengeteg vót a fürdővendég... A Veress fürdőnél reggel fél 4-kor már sort álltak a vendégek. Hogy tudjanak bejutni... S egész este sötétig... 7 órakor nyitották, de mán 4 órakor s 5 órakor mán odaálltak. Bukurestből s mindenünnet szerteszét jöttek.*²⁹

²¹ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2007, 171.

²² GYÁRFÁS Győző 1899, 243.

²³ V. G. K., nő, sz. 1943.

²⁴ CHYZER Kornél 1885, 78.

²⁵ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2007, 171.

²⁶ CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmós 1995, 126.

²⁷ SÁLvt, F. 156, 38-as dosszié, 1.

²⁸ P. G., férfi, sz. 1922.

²⁹ P. G.-né, nő, sz. 1928.

A fürdőt 1941-ben modernizálta tulajdonosa, erre utal az 1941. március 8-án kiadott építési engedély.³⁰ A Veress család nem gazdagodott meg különösebben a fürdő birtoklásából és működtetéséből. A fürdőház melletti házban éltek le életüket, és bár karrierjük nem ívelt fel különösebben, de biztos megélhetést nyújtott a kisvállalkozás a családdal nem rendelkező három testvér számára. E fürdő kedveltségét az is növelte, hogy a település azon részében volt, ahol a legtöbb vendégfogadásra berendezkedett ember élt, így mind a szálláshelyeiktől, mind a mofettáktól elérhető távolságban helyezkedett el.

A *Csutak-fürdő* a Sanitas forrás vizének sósfürdőben való hasznosításából keletkezett. Az öregebb rendűek emlékei szerint Csutak Gergelyné tulajdonában volt, a levéltári források szerint működésére a magyar hatóságok adtak engedélyt. Sajnos forrásaink nem jelzik, hogy 1918 előtt, vagy pedig a „kicsi magyar világban”, vagyis 1940 és 1944 közti időszakban kapta-e meg az engedélyt.³¹ A visszaemlékezések szerint ez a fürdő eredetileg nyílt strandként működött. *Azt a strandot legelőre nem rontották el, s osztán beton lábakra köréje építették a Kovászna szállót. Az lábra, beton oszlopokra van építve. S akkor benne vót, ahol a strand vót, benne vót két szénsavgyár. Egyik a Vajnáké s másik a Pânzarué. A fürdő az megvan, mondom, csak épületnek kibővítették erre-arra, de ugyanaz a fürdő, ott elől megmagasították.*³²

A Csutak család nyáron egy másik fürdőt is működtetett, amely az *Árpád-fürdő* nevet viselte. Ez annak a vajnafalvi Árpád-forrásnak a vizét használta, amelyről már régi feljegyzéseink révén is tudomásunk van.

Mind a Veres-, mind a Csutak-fürdő közepes vagyonú családok kezében volt, ezek a famíliák már nem a hajdani vagyonos nemesek leszármazottai voltak. Hasonlóan közepes vagyoni állapotú család építette ki a *Benke-fürdőt* is, amely a mai Kőrösi Csoma Sándor Iskolaközpont közvetlen közelében épült, a Csutak-fürdő szomszédságában. Ennek csupán a helyét sikerült felkutatni, a fürdő épületét nem tudták már az idősebbek sem felidézni. Abból kiindulva, hogy a telkén kazánházat is említettek, gyaníthatóan meleg kádfürdő lehetett a Benke-fürdő is. Valahol ennek a közelében lehetett egy másik kis fürdő is, a Fürdő utcában lévő *Kapitány feredője*,³³ ez Ignác Rózsa szerint a 20. század elején, a Pokolsár fürdő visszaszorításával és szabályozásával tört a felszínre. A *Naturalis fürdő* Fábián Ferdinánd felügyelete alatt

a „kicsi magyar világban”, a 40-es évek elején nyitotta meg kapuit.

Ugyanekkor kapott nagyobb lendületet a *Hankó-forrás* sós vizének fürdési célra való felhasználása is Poteica Nicolae vajnafalvi vállalkozó jóvoltából.³⁴ Úgy tűnik, a 40-es években a kovásznai tanács stratégiájában kiemelt szerepe volt a Hankó-fürdő környékének nagymérvű kiépítésének, fürdőteleppé alakításának. Erre utal az, hogy az ott házat építeni akaró embereknek a kérését 1945-ben „a képv. Testület tekintettel arra, hogy a Horgász környékén házhely igénylésnek helyt nem adott már előzőleg sem, amiatt, hogy ott szem előtt kell tartani a jövőbeli építkezéseket, melyek nagyban fogják befolyásolni a község fürdő jellegét, sőt el is határozta azt, hogy minden erre vonatkozó kérést már előre el kell utasítani.”³⁵

A település másik természeti adottságát, a pincékben jelenlévő gyógyító gázfürdőket is jópár család próbálta jövedelmi forrásává tenni. Tudtunkkal a legkorábban a *Bardocz-mofetta* nyitotta meg a kapuit 1880 körül, ez a gázfürdő a „román világban”, 1939-ben újította meg az engedélyt. Bene József 1937-ben, 154-es szám alatti engedélyével intezte el annak a „mofettának” a megnyitását, amely a Petőfi utcában ma is látható. A „Viktoria” gázfürdő nyitási idejéről nem rendelkezünk pontos információkkal, ez a világháború alatt súlyos károsodásokat szenvedett, így be kellett szüntetnie működését. A gázfürdőket – a tulajdonosok szerencséjére – nem államosították, így megmaradtak magántulajdonban napjainkig. A tulajdonosok számára a nyári hónapokban jelentős kereseti forrást jelentettek e kisvállalkozások, mivel egyszerre 25–30 ember élvezhette ezeknek a gyógyhatását. A vendégek orvosi előírások szerinti hosszabb-rövidebb időt töltöttek a gőzlőkben. Amint azt egy 40-es évekbeli összegzésből tudhatjuk, elsősorban a reumatikus és csúzos bántalmak ellen használták ezeket.³⁶

Bár a vállalkozások száma, amint láttuk, jelentős volt, a vendégek fogadásának és elszállásolásának gondja már nagyobb nyűgöt jelentett. A helység lakói többnyire berendezkedtek ugyan a vendéglátásra, de az igényesebb vendégeket nem tudták kiszolgálni. Mivel a fürdőszezon beindulásakor sok idegen jelent meg a kis üdülöhely utcáin, így ezek ellátására, kiszolgálására a helybeliek próbáltak megoldásokat találni. Roediger Lajos a 19. század végi állapotokat taglalva 300 szállásadó gazdáról beszélt. 1947-ben is

³⁰ SÁLvt, F. 156, 1/96-os dosszié, *A kovásznai tanács iktató jegyzőkönyve*, 45. old.

³¹ SÁLvt, F. 156, 38-as dosszié, 1.

³² P. G., férfi, sz. 1922.

³³ A nevét arról kapta, hogy a Pokolsár vize továbbvándorolt, és Deák Dezső huszárkapitány telkén tört fel. (IGNÁCZ Rózsa

1939, 97.)

³⁴ Valamennyi adat forrása: SÁLvt, F. 156, 38-as dosszié, 1.

³⁵ SÁLvt., F. 156, *Kovászna község tanácsi jegyzőkönyvei*, 1-es leltár, 7-es dosszié, 33.

³⁶ KÁDÁR László 1941, 22.

még csupán egyetlen szállodája volt a kis fürdőhelységnek, amely hét szobában fogadta a látogatókat.³⁷ 1950-ben az állomás utcájában az 5 szobás Perdi szállodát említik, de ennek is csupán másod- és harmadosztályú, egy és két ágyas szobái voltak.³⁸ A helység tanácsának 1947-es kimutatása szerint több mint 200 ember volt Kovásznán, akik a vendégek fogadására rendezkedtek be, ezeknek lakásaiban 1000–1200 idegen számára tudtak fekvőhelyet biztosítani.³⁹ Ehhez a hivatalos statisztikai adathoz mindenképpen hozzá kell még adnunk azokat a gazdákat, akik az adózási kötelezettségük elkerülése érdekében hivatalos engedély hiányában, a helyi tanács tudta nélkül adták ki lakásaikat a fürdőzők számára. A pénzért bérbe adott lakás bebútorozására természetesen nagyobb gondot kellett fordítani, így kialakult a lakótér funkcionális elkülönítése. A ház legnagyobb része az idegenek fogadására szolgált, a család pedig a nyári hónapokban többnyire a nyárikonyhába (sütőházba) szorult.

Néhány olyan háztulajdonossal sikerült még beszélgetnem, akik a 40–50-es években kiadták a lakásaikat idegenből jövő fürdővendégeknek. A vendég *beszervezése* az emberek közti kooperációra alapozott. Mivel központilag nem szervezte meg a helység tanácsa vagy a fürdőfelügyelőség a vendégek szétosztását ebben a periódusban, a vendéget fogadó házak tulajdonosai maguk alakították ki a vendégszerzés legfontosabb stratégiáit. Egy olyan család, amely folyamatosan kiadta a lakását, erre így emlékezett: *Voltak fiákeres lovak s kocsik. S amikor valaki szobát akart kiadni, szólott az egyiknek, hogy osztán hozzad a vendéget. S kapott tőlünk es, mondjuk úgy, tőlünk es kapott, s az illető kifizette a fuvar, mert az állomástól akkor busz... (nem járt) Vót Kovásznáról vagy 5–6 fiákeres kocs, akik minden személyvonathoz, éjjel-nappal a személyvonatokhoz kinn vótak. S azok hozták. (...) Ez vót a legtöbbször, hogy a fiákeres meg vót kérve, hogy na, holnapután üres szobánk lesz, hozzassa, s hozta.*⁴⁰ A fiákereseken kívül voltak nők, akik ilyen... vendéget szereltek.⁴¹ Az ő tevékenységük elsősorban azokat a fürdőzni akarókat vette célba, akik nem vonattal érkeztek a helységbe. Ők többnyire az idősebb asszonyok közül kerültek ki, akiknek nem kellett munkába vagy mezőre menniük, és ráértek a város központjában tartózkodni. A bizonytalanul nézelődő, izgatott, ideges idegent gyorsan ki lehetett szűrni a békésen sétálók közt, ezeknek a megszólítása a *vendégszerelő* asszonyokra hárult. Amennyiben beigazolódott az a feltevés, hogy a vendég szállást

keres, a *szervő asszonyok* megragadták a csomagját, és indultak is a kiadó szoba bemutatására. Tevékenységüket kisebb pénzüsszeggel, ajándékokkal honorálták a vendégváro. *En mán fiatalokomból tudtam, ezek a vendégek hogy mennyien vótak, úgy vót, hogy húztak ki a szobából. Nem vótak igényesek, egyszerű emberek vótak. Tizenkét–tizenöt naponként jöttek, mennyien jöttek... Nem egy hónapra jöttek. Amikor element, jött a másik. Nálunk es itt a két szoba rendesen ki vót adva. Jöttek, egyik ment, másik jött. Úgy es vót, hogy a csomagokkal vártak az udvaron, míg a szobát rendbetették. Tavasztól őszig, folyton...*⁴² A vendégek jelenléte nem volt a család számára kellemes, de az így bekerülő anyagi többlet miatt mindenki eltűrte: *Olyankor felfordult az egész család élete. Jaj, igen! Anynyit kötöztünk, hogy sokat! Mert összehúzódtunk egy szobába itt, s egyet-kettőt kiadtunk. Még úgy es vót, hogy egy... valahova összehúzódtunk. Még a végén kikerültünk aludni oda a külső konyhába... Még onnat es el kellett menni, kiküldtek! Mert osztán tetszik-e tudni, úgy vót, hogy amelyik vendégek jöttek egy évbe, két évbe, azok állandóan visszajöttek, s azoknak kellett szoba. Úgy es vót, még nem vót megürülve a szoba, s odaadtuk a mienket, s mi kimentünk. Mentünk a szénába aludni. S úgy es vót, hogy éjjel a szénába aludtunk, hogy ne küldjük el...*⁴³

A nagy számú idegen az egész lakást birtokba vette, így megszűnt a házakon belül a családi és egyéni intimitás. A vendégekkel szemben tanúsított magatartás már egyértelműen jelzi azt a mentalitásbeli változást, amely a fürdőváros stabil lakosságában kialakult. Az egyéni boldogulás alapfeltételévé a pénzszerzés vált. A vendéget nem szabadott elutasítani, hogy ne vigye rossz hírért a fürdőnek. A hosszútávú tervezés lépett az egyik napról a másikra tengődő létforma helyébe. Ebben a stratégiában kulcsszerepe volt annak, hogy a vendéget vissza kell csalni, meg kell fogni, jó körülményeket kell neki teremteni, mert tudták, ez a feltétele a saját boldogulásnak is. Furcsa paradoxon alakult ki tehát a település lakosságának életében: a saját kényelmet periodikusan háttérbe utalták a hosszú távú saját kényelem megteremtése érdekében.

A fürdőzők élelemmel való ellátása nem pusztán a helybeliek fantáziáját vette igénybe. A többszáz vendég párhuzamos jelenléte virtuális pénzszerzési módokat jelentett a környékbeli faluk lakossága számára is. A nyári hónapokra mindenki igyekezett a mezőgazdasági munkák révén többletet előállítani, s ezáltal az önellátásról a mások ellátására helyezni

³⁷ SÁLvt, F. 156, *Kovászna község tanácsi jegyzőkönyvei*, 38-as dosszié, 2.

³⁸ SÁLvt, F. 156, *Kovászna község tanácsi jegyzőkönyvei*, 87-es dosszié, 1.

³⁹ Uo.

⁴⁰ P. G., férfi, sz. 1922.

⁴¹ V. G. K., nő, sz. 1940.

⁴² P. G., férfi, sz. 1922.

⁴³ P. G.-né, sz. 1928.

a hangsúlyt. A hajnali órákban a Kovászna vonzáskörzetében lévő helységek lakossága szintén elindult Kovászna felé, hozták a piacra azokat az élelmiszereket vagy nyersanyagokat, amelyekből a fürdővendégek főzhettek. A 30-as években nem pusztán zöldségekkel, de összekötözött lábú élő csirkékkel, tyúkokkal volt tele a kovásznai piac. A barátosiak, szörcseiek, telekiek özönlöttek Kovászna felé. Barátosról *gyalog is felmentek, szekérrel is Kovásznára, vitték a mindent, ott árultak. A föld nem volt túl jó itt Barátoson, de azért mégis mindenki azzal foglalkozott. Én és a föld mellett maradtam, nem mentem sehová. A férjem és idevalósi, ők más sokan voltak testvérek, 11-en születtek, egy kotlóalja. A föld eltartotta, s mikor Kovásznára mentek, s egy kicsi pénzt összegyűjtöttek pityókából, ebből-abból, örökké vettek egy-egy kicsit (ti. földet). Így vergődtek.*⁴⁴ A főzőterek, konyhák, étkezésre alkalmas zugok használatában is a vendégé volt a prioritás, ami a család alkalmazkodó képességét sok esetben erőteljesen próbára tette: *Vettünk jó sok edényt, tányért, tálát, s vödöröt víznek, s a konyhába úgy vótak, bé vótak szokva már, hogy mindent vettek elé, s főztek. Igaz, amikor ők mentek főzni, akkor nekem helyem nem volt. Hát így vót. Úgy kellett csináljam, hogy mikor hazajönnek a mezőről, legyen mit enni, addig valahogy tudjak hozzaférni a fűtőhöz.*⁴⁵

Az igényesebb, gazdagabb fürdővendégek a vendégvárókat a főzésre is igénybe vették, bár az ilyen esetek ritkábban történtek meg. A legtöbb család nem is vállalta a főzést, mivel a vendégfogadás mellett sohasem hagytak fel az agrártevékenységekkel sem. A kieroszakolt főző szolgáltatásról így kuriózumként számolnak be a mai öregek: *Amikor én gyermek voltam, vót egy bukuresti fürdővendégünk, éveken keresztül jött, én nem es emlékszem, mikor maradt el. S az az anyámmal főzetett. Az megvett mindent, ment a piacra venni, met minden nap a zödségpiacon árultak csirkétől, zödségtől kezdve ami egyszer ennivaló volt, mindent árultak. Ő vásárolt, s édesanyámmal főzette meg.*⁴⁶

A zágoni cigányasszonyok speciális szolgáltatásként a havasi gyümölcsszezon beindultával málnával házaltak Kovásznán, ismerve az alföldi románság ujjongását az erdei málna iránt: *Jaja, itt nálunk es... Nagyba csinálták itt nálunk és a málnából a dzsemet, az osztán mániájok vót, amíg itt vótak, minden második nap egy lábas dzsemet főztek, vitték haza. De akkor a zágoniak egymásnak adták a kaput, annyi málnát árultak a zágoni – mü úgy mondjuk – kalányosok. A zágoniak azok úgy hordták a málnát, epret, málnát, szedret, s abból mindenből... mindent főztek meg a fürdővendégek. Hát a zágoniak abból éltek... Akkor nem vették a boltba a dzsemet ők se, a városiak, hanem főzték, jöttek ki ide, s főzték.*⁴⁷

A helység életében tehát a fürdők és a mofetták nem pusztán ezek tulajdonosait juttatták jelentős plusz keresethez, hanem a vendéglátókat és a környék mezőgazdaságból élő lakosságát is. Bizonyosan a vendéglátó ipar fokozott jelenlétével magyarázható, hogy a település központi részében, ahol több idegen kereszte a szálláslehetőséget, a 20. század elejétől 3–4 szobás, hosszú házak alakultak ki, ahol a tulajdonos a szobák valamelyikét, sokszor többet is, vendégfogadó térré tudta átalakítani. Mivel a vendégek jelenlétére számítottak, ezért a lakás kiadásra ítélt szobáiba több ágy, valamennyi szobába szekrény, fogas, mosdótáartó került. Ezeket a család egyáltalán nem vette birtokba, hogy vendég érkezése esetén azonnal lehessen a rendelkezésére bocsátani. A kényes ízlésvilágú idegenek indirekt módon átalakították a fürdőhelység bútorkultúráját. A család sajátos ízlésű bútorzata kiszorult a nyárikonyhába, ahol a legtöbbször a háziak a nyári hónapok alatt az életüket tengették. A lakóház „tiszta szobák” sorozatává alakult át, ahová politúros, vagy később lakkos bútortartó került, olyan bútorok, amelyek a többnyire városi vendégsereg ízlésszintjét elégítették ki. A vendégfogadással nem foglalkozó családoknál továbbra is fennmaradt a hagyományos bútorkultúra (a ruhák tárolására szolgáló ládákkal vagy kanapékkal, a szalmazsákos ágyakkal, a kamarás vagy nagy fiókos asztalokkal, az edénytartó rácsokkal), ezzel szemben a vendégfogadók a bútortartóban is a „fogyasztói magatartás” megtestesítőivé váltak. A sajátosan helyi, vagyis tipikusan székelyes jellegű bútortartó helyét átvette a polgári stílbútor, a zsúfolt szobabelsők helyét a levegős, kellemes lakásberendezés. A vendégszobákban a funkcionális, az asztal higiénijának megőrzésére szánt abroszok helyét átvették a horgolt csipketerítők, amelyeknek már nem funkcionális, hanem esztétikai szerepet szántak. A lakások folyamatos, tervszerű modernizálása miatt Kovászna környékén modern igények szerint dolgozó stílbútorasztalosok megtelepedésével is számolni lehetett. Már a 20. század első évtizedeiben kiemelte a marosvásárhelyi székhelyű Kereskedelmi- és Iparkamara, hogy Kovászna településen a legkényesebb ízléseket is kielégíteni képes asztalosok élnek. Külön, név szerint is kiemelték Némethy Árpádot, aki elegáns faragott bútoraival nem pusztán a helyi vendéglátó ipart szolgálta ki, de külföldi szállításokat is lebonyolított. A Székely Nemzeti Múzeum üvegnegatív tárának egyik felvételén lefényképezték Némethy mester néhány bútordarabját. A fotón látható tárgyakon már nyoma sem maradt a tipikusan székelyes díszítő stílusnak, Némethy Árpád bútorai akármely budapesti, bukaresti, kolozsvári lakásban állhattak volna. Az idegen ízlésvilághoz való

⁴⁴ B. B.-né B. E., sz. 1935, Barátos.

⁴⁵ P. G.-né, sz. 1928.

⁴⁶ P. G. sz. 1922.

⁴⁷ V. J., sz. 1931.

alkalmazkodás potenciális irányt szabott a térségbeli hagyományos ízlés alakulása számára is. A bútorok összhangja olyan fontos szemponttá vált, amelyhez a 19. század végétől és a 20. század elejétől kezdődően valamennyi ember próbált alkalmazkodni.

A fürdővendégek, mint potenciális vásárlók jelenléte számos iparág felívelését indította el. Amint azt a millenniumi emlékkönyv is összegezte, Kovásznán 1899-ben 179 kisiparos tevékenykedett, ezzel a számmal Kézdivásárhely 560, Sepsiszentgyörgy 441, Barót 229 iparosa nyomán Háromszék negyedik legiparosodottabb központja volt a település.⁴⁸ Amint azt a Kovászna és vidéke ipartestület 1941-es felmérése jelzi (*1. táblázat*), ekkorra ugrásszerűen megnőtt az iparosok száma. Ezek legnagyobb része a fürdőhelységben tevékenykedett. A város területén különösen jelentős volt a száma a cipészeknek, szabóknak, varrónőknak, mivel az unatkozó idegnek közül került ki a legtöbb vásárló. A 40-es évekre Kovásznán 30 cipész, 31 csizmadia, 22 férfiszabó működött.⁴⁹ Egy 1946-os kimutatás szerint ekkorra a fürdőtelepen 15 vegyes kereskedés, 4 ruhaszaküzlet, 4 cipőkereskedés, 16 kocsma és 4 vendéglő működött. Ezekon kívül a román közösség egy Miorița nevű, a magyarság pedig egy Kaláka nevű fogyasztási szövetkezetet működtetett.⁵⁰

A vendégek szórakoztatására már a 19. század végén megalkult Kovásznán a polgári életforma egyik

fontos intézménye, a kaszinó. Működését már 1883-ban jelzik a forrásaink, ekkor „politikai, szépirodalmi és élclopokat” lapozgathattak a helybeli érdeklődők és a szórakozásra vágyó fürdővendégek.⁵¹ A fürdőhelység kaszinóbáljai megyszerte híresek voltak, a helység határain túlról is vonzották az idegeneket, a megyei előjárók is nemegyszer megjelentek e bálokon. Mivel a kovásznai kaszinó nem is leplezte magyar nemzeti jellegét, az 1920-as évek végén a román hatóságok betiltották működését.

A környék polgárosodása biztosan jóval később kezdődött volna el, ha nem szembesült volna az itteni lakosság idegen mintákkal. Amint az elemzésből kitetszik, egyrészt a kis terület egyetlen fürdőhelységébe zárandokló, szórakozást, üdülést, gyógyulást kereső idegen turisták, másrészt a meggazdagodást megcélzó, sokszor kalandvágytól fűtött vállalkozók ébresztették rá az itt lakókat arra, hogy a közösségi modellek bizonyos szintig biztonságot jelentenek, de bármely kitörési lehetőség elől elzárják az utat. Voltaképpen a 19. század legvégén, valamint a 20. század legelején érezhetők a változásnak az első kézzelfogható jelei. Megjelennek az állandó lakosok között is a közösségi normákat háttérbe utaló, az egyéni boldogulást kereső emberek. A fürdők és gázkitörések a természet tudatos kihasználására, a turizmus által kínált pénzforrások megszerzésére biztatták az embereket.

Szőcsné Gazda Enikő – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055;
szocsnegazdaeniko.sznm@gmail.com

⁴⁸ NAGY Elek 1899, 173.

⁴⁹ SÁLvt., F. 155, *Kovászna és Vidéke Ipartestület iratai*, oldalszám nélkül.

⁵⁰ SÁLvt., F. 156, *Kovászna község tanácsi iratai*, 1-es leltár, 22-es dosszié, 55.

⁵¹ *Székely Nemzet*, 1883. augusztus 14.

Függelék

1. táblázat A Kovászna és Vidéke Ipartestület kimutatása a területén lévő iparosokról, 1941⁵²

Mesterség megnevezése	Mester	Segéd	Tanonc
Asztalos	63	11	7
Ácsiparos	20	4	-
Bádogos	2	-	-
Cipész	95	13	11
Cserépkályha-készítő	1	-	-
Cukrász	1	-	-
Fényképész	2	-	1
Férfiszabó	73	11	13
Fodrász	17	2	3
Hentes	1	-	-
Kalapos	1	-	-
Kádár	4	-	-
Kárpitos	2	-	1
Kéményseprő	1	1	-
Kovács	46	1	17
Kőfaragó	3	1	-
Kőműves	3	5	1
Kötélverő	1	-	-
Lakatos	8	2	5
Mázoló	2	-	-
Mészáros	20	3	5
Molnár	26	1	-
Női divat és kalap	2	-	-
Nőiszabó	23	-	14
Órás	2	-	1
Sütőiparos	2	-	1
Szíjgyártó-nyerges	5	-	1
Szobafestő	2	-	-
Szűcs	2	1	-
Takács	11	-	3
Timár	7	-	2
Vendéglős	6	-	-
Kerekes	27	2	1

⁵² SÁLvt, F. 155, *Kovászna és Vidéke Ipartestület iratai*, oldalszám nélkül.

2. táblázat Kimutatás a Kovászna területén lévő kereskedőkről és üzletekről, 1946⁵³

Cég neve	Címe	Neme (fajtája)
Kállay Albert Pál	Kossuth tér 1.	Vegyeskereskedés
Puskás Ödön	Erzsébet u. 6.	Vegyeskereskedés
Özv. Mihály Andrásné	Erzsébet u. 8.	Rövidáru üzlet
Kelemen György	Kossuth tér 34.	Szeszkereskedés
Imreh Béla	Kossuth tér 26.	Rövidáru üzlet
Kulhavy Ferenc	Kossuth tér 12.	Rövidáru üzlet
Maák Gyula	Petőfi u. 34.	Vegyeskereskedés
Bodor Ivánné	Kossuth tér 9.	Vegyes- és porcelánkereskedés
Balogh Mózes	Kossuth tér 21.	Lisztkereskedés
Turóczi Zoltán	Kossuth tér 2.	Könyv- és papírkereskedés
Körmöczky Jánosné	Kossuth tér 17.	Vegyeskereskedés
Kovács Dénes	Kossuth tér 22.	Cipő- és bőrkereskedő
Özv. Márton Kálmánné	Kossuth tér 11.	Vegyeskereskedés
Bartha B. Emil	Kossuth tér 25.	Illatszertár
Kozma Samu	Kossuth tér 23.	Vegyeskereskedés
Butyka Károly	Hunyadi u. 60.	Vegyeskereskedés
Bene Józsefné	Kossuth tér 25.	Rövidáru üzlet
Holinka Géza	Hunyadi u. 89.	Vegyeskereskedés
Serban Constantin	Fűrészmalom 4.	Vegyeskereskedés
Héjja Jenő	Kossuth 25.	Cipő- és bőrkereskedés
Ugron István	Sétatér 37.	Cipő- és bőrkereskedés
Kaláka szövetkezet	Sétatér 1.	Vegyeskereskedés
Áda Mihály	Petőfi u. 3.	Vegyeskereskedés
Simon Sándor	Vajnafalvi főtér 11.	Vegyeskereskedés
Magyari Rezső	Kálvin tér 16.	Vegyeskereskedés és rövidáru üzlet
Munteanu N. Ioan	Kossuth tér 19.	Vegyes- és textilkereskedés
Hegedűs Sámuel	Vajnafalvi főtér 11.	Vegyeskereskedés
Mátyás Lajos	Horgász u. 10.	Vegyeskereskedés
Olosz Sándor	Vajnafalvi főtér 20.	Vegyeskereskedés
Borzási Sándor	Kossuth tér 32.	Vendéglő, szeszital
Pitroff Aladár	Sétatér 8.	Vendéglő, szeszital
Záray Géza	Kossuth tér 1.	Buffet, vendéglő
Fábián László	Állomás 15.	Fűszerkereskedés és korcsma
Kovács Gyula	Hunyadi u. 60.	Korcsma
Perdi Miklós	Vasút u. 5	Szálloda, vendéglő, szeszital
Lőrincz Jeromos	Vasút u. 9.	Műszaki cikkek kereskedése
Hadnagy Gyula	Kossuth tér 3.	Bazár
Bara Lajos	Kossuth 37a.	Bazár és rádiókereskedés
Pap Gézáné	Apafi u. 3.	Kalap és női divatcikkek
Czipa Gábor	Vasút u. 3.	Vendéglő és szeszital
Jakab Lajos	Sétatér 15.	Péküzem és bolt

⁵³ SÁLvt., F. 156, *Kovászna község tanácsai iratai*, 29-es dosszié, 3–4 verso.

Cég neve	Címe	Neme (fajtája)
Vén Antal	Butykák u.	Korcsma és vegyeskereskedés
Csibi Péter	Kossuth u. 15	Korcsma
Vajda József	Kossuth u. 32	Korcsma
Özv. Kovács Istvánné	Fürdő u. 10	Korcsma
Zágoni András	Kossuth 2.	Korcsma és vendéglő
Kanabé Gyárfás	Vajnafalvi főtér	Vegyeskereskedés
Vajna Gyuláné	Petőfi u. 43	Korcsma
Barla Ioan	Horgász u. 17.	Szeszesital-kereskedés
Ana Barla	Állomás	Vendéglő
Miorita Szövetkezet	Vajnafalvi főtér	Vegyeskereskedés
Burghez Alexandru	Fűrészmalom u.	Vegyes- és rőfkereskedés

Kimutatás a Kovászna területén lévő fürdőtulajdonosokról, 1948⁵⁴

1. Fábíán Ferdinánd – Kovászna, magánház. Kádfürdő – 4 kád. Csupán nyáron működik. Lepedők szükségeltetnek.
2. Imreh Lajos – Kovászna, magánház. Kádfürdő – 10 kád. Öltözőkabinok csak nyári használatra. Általános javítást igényel.
3. Poteică Nicolae – Kovászna, magánház. Kádfürdő – 5 kád. Öltözőkabinok csak nyári használatra. Általános javítást igényel.
4. Szénsavgyár – Kovászna, magánház. Kádfürdő – 8 kád. A kádak elromlottak, a felszerelések úgyszintén.
5. Kovásznai Egészségügyi Kör – A kör területén. Zuhanyzó – 8 zuhanyzó. Általános javítást igényel.
6. Veres Ferenc – Kovászna, magánház. Kádfürdő – 5 kád. Egyáltalán nincs vendége.

⁵⁴ Román nyelvű kimutatás magyar fordítása. SÁLvt, F. 156, *Kovászna község tanácsi iratai*, 47-es dosszié, 32.

Levéltári források

SÁLvt – Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy.

F. 155: *Kovászna és Vidéke Ipartestület iratai (1926–1952)*.

F. 156: *Kovásznai tanács levéltára*.

1-es lelt., 7-es dosszié: *Tanácsi jegyzőkönyvek, kimutatások, 1944–1945.*

1-es lelt., 18-as dosszié: *Gyárak és mesterségek kimutatása, 1945.*

1-es lelt., 22-es dosszié: *A községi tanács végrehajtó bizottságának jegyzőkönyvei és végzései, 1946.*

1-es lelt., 24-es dosszié: *Adminisztratív iratok, 1946.*

1-es lelt., 29. dosszié: *Gyárak és mesterségek kimutatása, 1946.*

1-es lelt., 47-es dosszié: *Gyárak és mesterségekre vonatkozó kimutatások, 1948.*

1-es lelt., 87-es dosszié: *Kovászna község tanácsi jegyzőkönyve.*

1-es lelt., 96-os dosszié: *A kovásznai tanács iktató jegyzőkönyve.*

Irodalom

CHYZER Kornél, Dr.

1885 *Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei*, Zemplén Nyomda, S.-A.-Ujhely.

CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos

1995 *Fürdőélet Háromszéken. Viața balneară în Trei Scaune, Székely Nemzeti Múzeum Füzetek*, II, 2, Sepsiszentgyörgy – Sfântu-Gheorghe.

GYÁRFÁS Győző

1899 *Fürdők, ásványvizek*, in: Potsa József (szerk.): *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*, Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy, 225–251.

IGNÁCZ Rózsa

1939 *Kovászna, a borvízkutak hazája*, in: *Uő: Levelek Erdélyből*, Dante Könyvkiadó, Budapest.

KÁDÁR László

1941 *Székely fürdők, székely tájak*, Officina Nyomda és Kiadóvállalat, Budapest.

KERESKEDELMİ ÉS IPARKAMARA JELENTÉSE

1894 *A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1893. évben*, Kereskedelmi és Iparkamara, Marosvásárhely.

KÓSA László

1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*, Planétás Kiadó, Budapest.

KÖVÁRI László

1847 *Erdélyország statistikája*, Ev. Ref. Kollégium nyomtatása, Kolozsvár.

1853 *Erdély földje ritkaságai*, Róm. Kath. Lyc. Nyomtatása, Kolozsvár.

MAGDÓ Eszter

2009 *A vízaknai fürdő*, *Korunk*, III, 8, 29–35.

NAGY Elek

1899 *Az ipar*, in: Potsa József (szerk.): *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*, Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy, 160–184.

ORBÁN Balázs

1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, VI, Pest.

PÁL Judit

1999 *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.

POTSA József (szerk.)

1899 *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*, Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.

SONKOLY Gábor

2001 *Erdély városai a XVIII–XIX. században*, L'Harmattan, Budapest.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2007 *Kovásznai fürdők és borvizek 19–20. századi leírások alapján*, in: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*, Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület – Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 159–174.

ZEPECZANER Jenő

2009 *Fürdők a Hargita nyugati oldalán a dualizmus korában*, *Korunk*, III, 8, 36–45.

Dezvoltare civică și modernizare în scaunul Orbai

Exemplul băilor covășnene

(Rezumat)

Zona Covasna nu a avut niciun oraș până la mijlocul secolului al XX-lea, astfel a fost mai închis față de influențele burgheze. Căutând elementele care au jucat un rol important în începuturile dezvoltării civice și a modernizării în această zonă, trebuie să luăm în considerare rolul băilor, deoarece centrul zonei, Covasna a reușit să iasă în evidență datorită avantajelor sale naturale. Dezvoltarea culturii balneare din Transilvania a întârziat chiar și față de stațiunile balneare din Ungaria, construirea stațiunilor balneare ardeleni, luând avânt doar pe la mijlocul secolului al XIX-lea.

Civil development and modernization in Orbaiszék (Orbai Seat)

The Example of the Covasna Spas

(Abstract)

Kovászna area hadn't had any towns until the middle of the 20th century, thus it had been more closed to bourgeois influence. Looking for the elements that played an important role in the move of this region towards civil development and modernization, we have to consider the role of spas, because Kovászna stepped in front of its region thanks to its natural facilities. Transylvanian balnear culture being generally in delay compared to the Hungarian spas, the construction of bath resorts had gathered momentum only at the middle of the 19th century.

1. ábra A kovásznai Árpád-forrás épülete, ennek vasas vizét használta fel a Csutak család fürdőzési célokra, 20. sz. eleje.
Székely Nemzeti Múzeum fototékája, azonosító: 170-es kat. sz.

2. ábra Kovásznai főtér a patak nagymérvű szabályozása előtt, 20. sz. eleje.
Székely Nemzeti Múzeum fototékája, azonosító: 489-es kat. sz.